

CÂTEVA ASPECTE ALE FORMELOR DE STĂPÂNIRE FUNCİARĂ SPECIFICE FEUDALITĂȚII ROMÂNEȘTI BĂNĂȚENE (SFÂRȘITUL SEC. XIV – MIJLOCUL SEC. XVI)

Ligia Boldea

Discursul istoriografic actual asupra temei generale în cauză a dobândit în ultimul deceniu noi dimensiuni, pe măsură ce identitatea social-politică a nobilimii române a prins un contur bine definit în cadrul realităților medievale transilvănene și bănățene. Tema în sine, ignorată sau evitată în mod deliberat îndeosebi în perioada postbelică din rațiuni ideologice, revine în forță din nevoia firească de a completa o frescă socială aflată încă în căutarea adevăratelor sale contururi. Tendința neinspirată de a prezenta societatea românească medievală dezvoltată în granițele voievodatului Transilvania și în acea *Valachia Cisalpina* (cum era definit în actele de cancelarie Banatul acelor vremuri) în mod unilateral, ca o societate complet nivelată, redusă la subordonare de către regalitatea maghiară cuceritoare, s-a dovedit a fi contraproductivă, atâta vreme cât însăși izvoarele documentare ale vremii infirmă prin conținutul lor o asemenea abordare a problemei. Presupusa incapacitate a comunității românești transilvănene și bănățene de a general elite sociale, tendențios tratată de istoricii maghiari, preluată prin omisiune de către istoriografia marxistă românească, a prejudiciat o bună bucată de vreme reșezarea realităților sociale specifice voievodatului transilvănean în adevăratele lor cadre de manifestare. Singura “concesie” operată a fost aceea a acceptării existenței unei feudalități române originare, incipientă, în persoana cnezilor și voievozilor români, a căror evoluție ulterioară cuceririi maghiare a fost interpretată ca fiind mai degrabă regresivă, atâta vreme cât suprapunerea elementelor feudale alogene în zonele de câmpie a determinat decăderea acestora în straturile inferioare ale societății, în timp ce în zonele marginase, de deal și de munte, recunoașterea oficială a cnezilor și voievozilor în stăpânirile lor, dublată de catolicizare, a fost privită ca o condiție a

pierderii etnicității lot prin maghiarizare în perioada secolelor XV-XVI, fapt care va marca, în consecință, sfârșitul existenței unor asemenea elite românești.

O asemenea manieră de interpretare a unui segment important al structurilor sociale transilvănene s-a dovedit a fi din ce în ce mai mult contrazisă de o bogată informație documentară, ce lasă să se întrevadă un peisaj mult mai nuanțat, cu forme specifice de manifestare ale acestei feudalități tradiționale românești, ce a găsit noi posibilități de exprimare în arii geografice ca Banatul, Hațegul, Făgărașul, Maramureșul sau Zarandul, regiuni unde infiltrația elementelor alogene s-a produs mai târziu și cu intensitate mică, permițând cnezimii române să se conserve sub forma unei categorii de stăpâni ereditari, recunoscuți în mod oficial de către regalitatea maghiară. Se pune astfel în valoare o întreagă categorie socială de *nobiles Valachi* - o nobilime românească ce a reprezentat o realitate incontestabilă a istoriei noastre și, concomitent, o componentă a clasei feudale din Transilvania medievală și din Banatul medieval, care nu poate fi integrată pur și simplu în "națiunea politică" nobiliară identificată cu națiunea maghiară *atâta vreme cât ea mai păstrează multe din trăsăturile specifice, perpetuate încă din perioada anterioară cuceririi maghiare.*

Odată pătrunși în rândurile elitelor sociale ale regatului, descendenții cnezilor și voievozilor s-au comportat asemenea nobilimii din societatea medievală, desfășurând un mod de viață aproape identic cu aceasta. Ca stăpâni de pământ și de oameni, pe de-o parte, iar pe de alta ca supuși ai regelui și ai demnitarilor acestuia, nobilii români bănățeni au uzat în primul rând de dreptul regal și de documentul scris, s-au încadrat pe deplin canoanelor ierarhiei feudale și ale moralei nobiliare. Desigur că principalul scop al tuturor acțiunilor a fost pământul, deoarece stăpânirea lui, ca cel mai important mijloc de producție, a conferit deținătorilor un statut social-juridic superior în evul mediu. A fost ușor de observat că, în cazul Banatului de deal și de munte, cea mai mare parte a informației documentare legată de feudalitatea românească a avut ca subiect predilect stăpânirea asupra pământului, cu toate formele sale de manifestare și problemele ridicate pe parcursul veacurilor. Proprietatea funciară apare ca o realitate incontestabilă, ca o parte integrantă a existenței materiale a nobilimii române bănățene, fiind atributul fundamental care i-a conferit statutul privilegiat în cadrul oficializat al structurilor regatului. Raporturile dintre forma de proprietate specific românească - cnezatul și deținătorii acesteia, recunoscuți ca atare în actele oficiale, constituie cel mai spectaculos aspect al istoriei elitelor românești bănățene, majoritatea documentelor revelând într-un fel sau altul

realitățile complexe generate de dreptul de stăpânire funciară. Abordăm în articolul de față doar câteva aspecte ale sistemului stăpânirii funciare feudale românești bănațene (condivizionalitatea, dreptul de moștenire, tranzații funciare, conflicte de stăpânire), aspecte care au putut fi reconstituite pornind de la o relativ generoasă bază documentară.

Stăpânirea în indiviziune. Una din modalitățile principale de stăpânire asupra pământului, ce a caracterizat cnezimea și nobilimea română bănațeană a fost condivizionalitatea (stăpânirea în devalmășie), formă moștenită în baza vechilor tradiții cneziale. Toate documentele referitoare la cnezii și nobilii români din Banat mărturisesc asupra acestui aspect definitoriu pentru proprietatea nobiliară românească de origine cnezială. Datele furnizate de principalele familii nobile române bănațene care s-au identificat în mod pregnant pe parcursul secolelor XIV-XVI, constituind adevărate "dinastii" (este vorba de familiile Bizerea de Caransebeș, Deș de Temeșel, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Măcicaș de Tincova, Mâtnic de Ohaba Mâtnic și Racoviță de Caransebeș), sunt suficiente pentru a contura câteva din particularitățile acestui tip de stăpânire asupra pământului. În primul rând, în cazul comunității familiale de stăpânire, toți membrii acesteia de parte bărbătească au avut acces egal la posesiunile strămoșești, fapt relevat prin actele de nouă danie ce-i conțin de regulă pe toți beneficiarii dreptului de stăpânire împreună cu descendenții lor legali. Cu cât numărul acestora a fost mai mare, cu atât s-a ajuns în timp la o mai accentuată fărâmițare a moșiilor părintești, astfel încât patrimoniul funciar apreciat într-o primă fază ca fiind considerabile, au devenit treptat insuficiente pentru întreținerea unui număr tot mai mare de moștenitori. Pentru a evidenția situațiile specifice principalelor familii nobile bănațene precum și diferențele notabile ale modului de distribuire a stăpânirilor funciare între membrii acestora, inserăm următorul tabel ce cuprinde, în linii mari, o imagine a raportului stabilit în interiorul fiecărei familii între stăpânirile sale și descendenții care și le dispută pe o perioadă de aproximativ 200 de ani, din a doua jumătatea a secolului al XIV-lea și până la jumătatea secolului al XVI-lea. Menționăm faptul că aceste cifre nu pot fi decât orientative, ele fiind determinate de o informație documentară adeseori inconsecventă, inegală și imprecisă. De asemenea, am luat în calcul doar urmașii pe linie masculină, acceptați în mod tradițional și unilateral la moștenire, prezența femeilor în cadrul sistemului de stăpânire fiind mai degrabă ne semnificativă, doar două sau trei familii acceptând la un moment dat și pentru scurt timp transferarea dreptului de moștenire asupra fetelor.

Nr. crt.	Familia nobilă română	Numărul de moșii	Numărul generațiilor	Numărul total de membri	Numărul membrilor pe fiecare generație
1	Bizerea de Caransebeș	36	6	25	Gen. I-1; gen. II-1; gen. III-4; gen. IV-6; gen.V-8; gen.VI-5
2	Deș de Temeșel	20	5	17	Gen. I-1; gen. II-5; gen. III-7; gen. IV-3; gen. V-1.
3	Fiat de Armeniș	40	6	20	Gen. I-1; gen. II-5; gen. III-3; gen.IV-2; gen. V-4; gen. VI-5
4	Gârliște de Rudăria	22	6	17	Gen. I-2; gen. II-4; gen. III-3 gen. IV-4; gen V-2; gen VI-3
5	Măciș de Tincova	33	5	40	Gen. I-1; gen. II-4; gen. III-10 gen. IV-22; gen.V-3.
6	Mâtnic de Ohaba Mâtnic	20	7	60	Gen. I-1; gen. II-3; gen. III-15; gen. IV-11; gen. V-15; gen VI-5; gen VII-10.
7	Racovița de Caransebeș	15	7	15	Gen. I-1; gen. II-4; gen. III-1; gen. IV-1; gen.V-4; gen VI-1; gen.VII-3.

După cum se poate observa, familiile cu cea mai pronunțată fărâmițare a moșiilor datorită numărului foarte mare al descendenților au fost cele ale nobililor de Măciș și de Mâtnic, evoluția lor ulterioară sugerând modul în care acest fenomen a împietat asupra ansamblului patrimonial. Se poate constata cum, în timp, familia Mâtnic, după o afirmare pregnantă la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea a cunoscut un oarecare regres spre sfârșitul aceluiași secol și în veacul următor, prezența sa făcându-se mult mai puțin simțită la nivelul comunității districtului Caransebeș. În cazul familiei Măciș se remarcă mai multe atitudini în legătură cu rezolvarea problemelor funciare. Într-o prima fază, la începutul secolului al XV-lea, sporind numărul urmașilor cnezului Struza, aceștia se decid, având și acordul regal, să hotărânicească în anul 1411¹ câteva din principalele stăpâniri, cu siguranță pentru o mai bună distribuție a părților de moșii între diferitele ramuri ale familiei. Un proces asemănător a avut loc la mijlocul secolului al XV-lea, în 1447², când una din ramurile familiei a reușit să obțină din partea regelui reconfirmarea asupra unei treimi din posesiunile

strămoșești ca parte constituită distinct față de stăpânirile în devălmașie ale rudelor lor. Un exemplu aparte este cel al nobilului Iacob de Măcicaș care, la mijlocul veacului al XV-lea și-a constituit, pentru el și urmașii săi, un patrimoniu individual, separat de cel al familiei, prin cumpărări și zalogiri de moșii sau prin încheierea unor fraternități adoptive în afara modelului familial. O alta soluție pare a fi fost adoptată la începutul secolului al XVI-lea de familia lui Petru *Tarnok* ("Vistier") de Măcicaș, precum și de alte ramuri ale Măcicășeștilor (documentele sunt extrem de neclare în legătura cu acest aspect), care părăsesc ținutul natal stabilindu-se în comitatele Hunedoara și Dăbâca, unde presupunem că au obținut o serie de moșii prin danii regale. Astfel, patrimoniul familial a fost degrevat de presiunea a prea mulți moștenitori, el fiind redistribuit între membrii familiei rămași pe loc, cunoscuți și sub numele de Măcicășeștii de Tincova.

În cazul celorlalte familii nobile bănățene, mult mai puțin numeroase decât cele pomenite anterior, stăpânirea în indiviziune nu a creat mari probleme, poate cu excepția cazurilor în care unii membri mai proeminenți ai familiei, prin bunăstarea lor sau prin funcțiile deținute, au încercat să fructifice aceste avantaje în favoarea lor, profitând de situațiile delicate în care s-au aflat rudele și condizionaliile lor. Reprezentative în acest sens sunt următoarele exemple: Nicolae de Bizerea, care a beneficiat la un moment dat de pe urma dizgrației în care a căzut unchiul său, Lado de Bizerea³, sau de lipsa unicului moștenitor al familiei Racoviță (aflat în captivitate otomană timp de 20 de ani), pentru a se înstăpâni, temporar, asupra moșiilor acestora. Sau, George Găman de Bizerea, cel care, la sfârșitul secolului al XV-lea, uzând de dreptul său de *protimisis* justificat de repetatele înțelegeri survenite între înaintașii săi privitor la stăpânirea în indiviziune a moșiilor părintești, răscumpără, ia ca zalog ori preia împrumuturile contractate de rudele sale cu scopul de a concentra sub controlul său o parte cât mai mare a patrimoniului familial. Nu lipsit de interes este și cazul lui Ladislau Fiat de Armeniș care, în primii ani ai secolului al XVI-lea, a profitat de situația dificilă în care a ajuns fratele sau, Ludovic (acuzat de omor și constrâns sa-și zălogească părțile sale din stăpânirile strămoșești pentru a-și salva viața), răscumpărând moșiile înstrăinate, după care returnează fratelui său doar jumătate din acestea, restul păstrând pentru sine și pentru copiii săi. Probabil că exemplele au fost mai numeroase și mai variate; cele menționate mai sus ne prezintă o tipologie aparte a nobilului interesat în permanență de consolidarea și extinderea stăpânirilor sale funciare, uzând de toate mijloacele legale, uneori comițând și abuzuri, pentru a-și atinge scopurile.

Oarecum aparte este cazul familiei nobile Gârliște de Rudăria, ce oferă o altă variantă a distribuirii moșiilor în cadrul nucleului familial. Din ceea ce transpare în plan documentar, la sfârșitul veacului al XV-lea și la începutul

celui următor, fiecare din cele două ramuri ale familiei și-a dezvoltat propriul lor patrimoniu, cazurile de stăpânire în indiviziune fiind extrem de rar atestate. De-abia o dată cu stingerea neamului pe linie masculină în cadrul uneia dintre cele două ramuri, moșiile acesteia rămase în stăpânirea fiicelor, acceptate la moștenire testamentară în 1544, au fost solicitate de cealaltă ramură ce beneficia de prezența mai multor moștenitori pe linie masculină, ele fiind obținute în urma unui lung și complicat proces de moștenire, ce a dus în final la reunirea tuturor stăpânirilor strămoșești în cadrul unui singur nucleu familial. La sfârșitul secolului al XVI-lea însă, câștigătorii procesului din 1566-1569 au cerut ieșirea din indiviziune, astfel constituindu-se din nou patrimoniul individuale în cadrul aceleiași familii.

O altă trăsătură specifică stăpânirii în indiviziune este dată de faptul că ea s-a manifestat nu numai în cadrul unui nucleu familial, ci și între persoane cu statut social-juridic diferit sau între familii diferite. Primul caz este, de altfel, definitoriu pentru raporturile care s-au stabilit, începând cu secolul al XV-lea, între cnezii și nobilii români bănățeni. Pentru început, modificarea statutului cnezilor nobili, recunoscuți prin actul regal scris în stăpânirile lor, nu se poate să fi produs o mutație semnificativă în interiorul relațiilor de stăpânire în devălmășie stabilite prin tradiție cu ceilalți cnezi încă din perioada când cnezimea română, în ansamblul ei, a constituit feudalitatea locală a ținuturilor bănățene. Ca urmare, cnezii și cnezii nobili au continuat o vreme să-și stăpânească în comun moșiile la nivelul diferitelor comunități rurale, fără perturbări de substanță. Odată cu secolul al XV-lea, situația se modifică, deoarece treptatul ascendent pe care cnezii nobili l-au obținut în fața cnezilor ce nu au reușit ascensiunea în ierarhia feudală oficială i-a determinat pe cei dintâi să încerce a-l materializa în favoarea lor ori, din acest punct de vedere, acceptarea stăpânirii în devălmășie împreună cu acești cnezi, care mai păstrează o vreme unul din principalele atribute ale oricărui feudal - stăpânirea asupra pământului - a fost doar primul pas pe calea substituirii propriei lor stăpâniri asupra celei cneziale. Soluția condiționalității a fost acceptată în anumite circumstanțe și de unii cnezi în schimbul protecției, însoțite de sume compensatorii, oferite de către nobilii români care, în cele din urmă, au căutat să tranșeze, cu sprijinul legislației în vigoare, problema stăpânirii în favoarea lor. În acest mod au reușit, de pildă, nobilii Deș de Temeșel să obțină în 1402⁴ dreptul de stăpânire asupra moșiilor Iablașița și *Zalyn* din districtul Mehadia, în detrimentul cnezilor din *Kiralymezeje*. Mult mai concludent este exemplul familiei Mâtnic care, în prima jumătate a secolului al XV-lea, a obținut pe această cale moșiile Vozești (*Lybanfalva*) în 1404⁵, Var (*Mezpataka*) în 1411⁶ și părți din moșiile Prisaca (*Gyepew*) în 1412⁷, Oloșag și Dragomirești în 1439⁸ din partea unor

cnezi în schimbul *multelor și neprețuitelor ajutoare și servicii* aduse acestora de către nobilii din Ohaba-Mâtnic.

Nu lipsită de relevanță este și stăpânirea condivizională practică între două familii nobile. Ea putea fi atât rezultatul unei străvechi înrudiri, ale cărei legături s-au diluat pe parcursul timpului, cât și a procedului tradițional al înfrățirii pe moșie, care producea prin excelență efecte patrimoniale. Pentru prima variantă, edificator este exemplul familiilor Măciș și Mâtnic, provenite după cât se pare din același trunchi genealogic, reminiscențe ale stăpânirii lor comune semnalându-se la mijlocul secolului al XV-lea, în 1452⁹, când cele două familii și-au disputat moșia Dobregoste de Jos, atribuită în cele din urmă, pe baza consultării actelor de proprietate, familiei Măciș. În ceea ce privește înfrățirea pe moșie (*adoptiva fraternitas*), ea a avut îndeobște ca scop moștenirea reciprocă între contractanți, a căror învoială trebuia întărită de autoritățile superioare ale statului. Conform acesteia, în cazul morții uneia dintre părți fără a lăsa moștenitori legitimi, moșiile respective urmau să revină, în baza aceluia *ius fraternalis*, celui sau celor rămași în viață dintre contractanți sau urmașilor acestora. Asemenea înfrățiri pe moșie au fost încheiate în 1458¹⁰ între nobilii Nicolae de Bizerea și Iacob de Racoviță, în 1467¹¹ între Lado de Armeniș și frații Ladislau Zayk, Ștefan și Sandrin de Mâtnic ori în 1468¹² între frații Ladislau și Ludovic Fiat de Armeniș și Iacob de Măciș. Urmările lor au variat, constituind tot atâtea modalități de rezolvare a unor situații similare; astfel, înfrățirea din 1467 dintre nobilul de Armeniș și nobilii de Mâtnic nu a avut nici un fel de consecințe, ambele familii continuându-și existența fără a fi amenințate de stingerea neamului. Fraternitatea contractată în 1468 s-a concretizat practic în 1480¹³ când, la moartea fără urmași a lui Emeric de Măciș, fiul lui Iacob de Măciș, moșiile acestuia au revenit rudelor și condivizionalilor săi, respectiv lui Iacob și Ioan de Măciș (tatăl și fratele său) și fraților Fiat de Armeniș. Mult mai interesantă s-a dovedit a fi în timp înfrățirea încheiată în 1458 între nobilul de Bizerea și cel de Racoviță; din documente ulterioare aflăm și motivul unei asemenea înțelegeri: Ladislau de Racoviță, fiul și unicul moștenitor al lui Iacob de Racoviță, a fost luat ostatic de către otomani, existând în consecință pericolul ca, în cazul în care el nu s-ar fi întors, averea familială să rămână fără moștenitori legitimi. Se știe că, bazându-se pe o asemenea posibilitate, Nicolae de Bizerea a ocupat după moartea lui Iacob de Racoviță moșiile incluse în actul de înfrățire și, atunci când în 1485¹⁴, după 20 de ani de captivitate, Ladislau de Racoviță a revenit în ținuturile natale și și-a reclamat drepturile, nobilul Bizerea a refuzat să i le cedeze, fiind nevoie de intervenția regelui care, sesizat de stăpânul în drept al moșiilor și după mărturia mai multor nobili bănațeni, ordonă ca stăpânirile să fie redată familiei Racoviță.

Desigur că particularitățile stăpânirii în devălmășie pot fi mai numeroase sau mai nuanțate. Am recurs la prezentarea acelor aspecte ce crează o imagine generală asupra fenomenului în cauză, atât de răspândit în lumea stăpânilor de pământuri ai Banatului medieval. În fapt, practicarea stăpânirii în indiviziune a stimulat perpetuarea dreptului de precumpărare și răscumpărare, cunoscut în epocă și sub numele de *protimisis*, drept care s-a manifestat în toate comunitățile cu structură de obște în care grupul familial, de vecinătate și alte forme de solidaritate s-au păstrat multă vreme vii. A fost o regulă recunoscută în cadrul unor grupuri de persoane cu privire la anumite bunuri, îndeosebi funciare, față de ai căror stăpâni, privilegiații la precumpărare și răscumpărare se găseau într-un raport de solidaritate: rudenie, devălmășie, vecinătate de sat sau de stăpânire¹⁵. A fost, de asemenea, o formă de protejare a proprietății feudale în fața tentativelor de înstrăinare a acesteia în afara comunității familiale sau condvizionare, față de care beneficiarii dreptului de *protimisis* au reacționat de regulă atunci când înstrăinătorul nu a respectat principiile acestui drept și nu a anunțat intenția de a vinde sau zălogi partea sa de stăpânire. Dacă o asemenea tranzacție ilegală avea totuși loc, privilegiații nesocotiți își puteau exercita dreptul de răscumpărare (sau retractul) la prețul real al bunurilor înstrăinate în termenul de un an și o zi. Dintr-un document datat în anul 1503¹⁶ aflăm care a fost procedura obișnuită, urmată în cazurile în care deținătorul unor moșii dorea să le înstrăineze temporar sau definitiv: în acest an, banii Severinului adevăresc faptul că nobilul român Gavrea, fiul lui Bogdan de Călugăreni a făcut cunoscut vecinilor și megieșilor săi în trei scaune de judecată, după cum cerea obiceiul românesc (*iuxta ritum Valachie*) că dorește să zălogească patru moșii din districtul Comiat deoarece avea nevoie de o anumită sumă de bani. În acest mod, nobilul în cauză și-a îndemnat vecinii și frații copărtași să uzeze de dreptul de întâietate și să ia ca zălog moșiile respective. Alte documente iau în discuție cazurile în care asemenea zălogiri sau vânzări de moșii au nesocotit dreptul de *protimisis* al rudelor sau fraților devălmași. Unor asemenea tendințe li s-a împotrivit, în anii 1491 și 1492¹⁷, nobilul George Găman de Bizerea, care a protestat în adunarea districtului Caransebeș împotriva intențiilor rudelor sale, Nicolae de Bizerea și Ioan de Bizerea, de a vinde sau zălogi părțile lor din posesiunile străvechi familiale unor străini, deoarece acestea i s-ar fi cuvenit lui în calitate de rudă copărtașă.

După câte se poate observa, stăpânirea asupra pământului, atât de disputată în epocă datorită imensului rol pe care l-a jucat în definirea statutului privilegiat al posesorilor săi, a fost protejată printr-un amplu sistem de legi, reguli și cutume care au urmărit în principal conservarea ei în timp cât mai îndelungat în posesia deținătorilor de drept și a urmașilor lor legitimi. Din

această perspectivă, extrem de important a fost și dreptul de moștenire, c nenumăratele probleme pe care le-a presupus.

Dreptul de moștenire. În principal, regulile străvechi privind moștenirea au constituit un sistem juridic adaptat scopurilor și intereselor esențiale ale societății feudale: păstrarea nealterată a patrimoniilor funciare în mâna urmașilor nobililor decedați, precum și rămânerea la dispoziția stăpânului de pământ a averilor. Dreptul de moștenire a cuprins, ca regulă generală, filiația pe linie masculină, esențială pentru conservarea fondului funciar moștenit în familiile nobiliare. Generalizarea în materie succesorală a principiului masculinității a fost determinată în primul rând de considerente militare, prestarea serviciului militar fiind unul din atributele fundamentale ce au definit statutul nobiliar al unui individ; ori, din acest punct de vedere, motivația prin care femeile au fost excluse de la dreptul de moștenire a fost formulată astfel: *femeile și fetele nu obișnuiesc și nu pot ostăși cu armele și lupta cu dușmanii (mulieras autem et puellae armis militare, cum hostibusque decertare non solent, neque possunt)*¹⁸. Acestui argument i se mai adăugau și considerente de ordin economic, interesul general fiind acela ca unitățile domeniile să producă și să fie capabile să-și onoreze obligațiile față de autoritățile statale. De asemenea, promovând acest principiu succesoral, stăpânirile nobililor au fost ocrotite față de o fărâmițare excesivă, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de dreptul feudal occidental, feudalii români nu au cunoscut primogenitura, ceea ce însemna că toți moștenitorii masculini se bucurau de drepturi egale¹⁹. Regula generală de moștenire stabilea ca la moartea unui nobil moșiile acestuia să treacă în stăpânirea descendenților săi direcți pe linie masculină, iar în lipsa acestora, ascendenților (ce au format a doua clasă succesorală) sau rudelor colaterale până la gradul patru. Se știe, de exemplu, că în 1428²⁰, în urma morții violente a nobililor Roman și Mihail de Măciș în bătălia de la Golubăț, moșiile lor au fost împărțite din ordinul regelui ascendenților și rudelor colaterale, deoarece nici unul dintre ei nu a avut moștenitori direcți. Tot în cadrul aceleiași familii, în 1480, moartea fără urmași a nobilului Emeric de Măciș a făcut ca moșiile lui să revină tatălui și fratelui său, precum și unor condvizionali rezultați în urma unor înfrățiri pe moșie încheiată cu mai bine de un deceniu în urmă, succesiune girată de către puterea centrală.

Rămânând însă la regula succesorală de bază, cu tot caracterul restrictiv, ea nu a neglijat întru totul dreptul fetelor la moștenire, cunoscut în epocă sub numele de *quarta puellaris*. Conform acestei norme fetele, excluse de la moștenirea bunurilor imobiliare, aveau dreptul la un sfert din valoarea moștenirii, în bani nu în natură, fiind înzestrate de către părinți sau, după moartea acestora, de către frați. Interesant este faptul că adeseori, încălcând regula de moștenire, zestrea le era conferită în părți de moșie, probabil sub

formă de zălog, până când adevărații moștenitori ai pământului ar fi putut să le plătească întreaga sumă de bani. De pildă, în 1499²¹, nobilii români Nicolae și Ioan Albu, împreună cu Ioan Dogan de Zorlenț, s-au împăcat cu nobila doamnă Dorotea, soția lui George Găman de Bizerea ca să-i plătească după dreptul consuetudinar românesc zestrea și cheltuielile de nuntă ce i se cuveneau din averea părintelui ei, deoarece moșiile acestuia, conform dreptului de stingere a neamului, urmau să treacă în posesia lor ca înfrățiți pe moșie cu tatăl Doroteei. Cum însă cei trei nobili nu au putut plăti imediat suma de 20 de florini aur cuvenită, ei au zălogit părțile de moșie aceleiași doamne Dorotea până vor avea banii. Un an mai târziu, în 1500²², Cristina, fiica nobilului Nicolae de Bizerea (de fapt, unicul său copil) și soțul ei, Ioan *Thevrek* s-au judecat cu ruda lor George Găman de Bizerea pentru zestrea ce i s-a cuvenit din moșiile răposatului ei tată. Deoarece frații săi muriseră, iar moșiile nu puteau să îi revină, ele trecând în stăpânirea lui George Găman ca rudă colaterală, acesta din urmă îi dă în schimbul lor suma de 60 florini de aur. Se întâlnesc și cazuri în care zestrea soției, inclusă în bunurile soțului, ajunge să fie solicitată după moartea acestuia din urmă de către văduvă de la cei care au moștenit în mod legal averea răposatului. Un asemenea caz este semnalat în 1482²³, când familia nobilă Besanu de Belinț zălogește văduvei Fides 33 de moșii iobăgești până i se va putea plăti zestrea care i se cuvenea din moșiile decedatului său bărbat. Un proces pe aceeași temă s-a judecat în 1492²⁴ între nobilul George Găman de Bizerea și nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae de Bizerea pentru partea ce i se cuvenea din averea părinților ei, constituită ca zestre și inclusă anterior în averea răposatului ei soț. Cei șase nobili români aleși ca arbitri au hotărât în final ca George Găman să plătească văduvei suma de 35 florini aur, probabil contravaloarea zestre primite la căsătorie.

Am definit în rândurile de mai sus elementele principale care au constituit normele succesoriale obișnuite, întemeiate pe principiul masculinității, la care s-a adăugat și dreptul specific de moștenire al fetelor. În realitate, documentele vremii nu furnizează prea multe informații în legătură cu situațiile obișnuite, în care regula de bază a dreptului de moștenire a funcționat normal. Nu așa stau lucrurile cu nenumăratele excepții de la regulă ce au intervenit pe parcursul timpului din motive obiective ori subiective. S-au creat astfel cazuri-problemă, care au necesitat de multe ori intervenția autorităților judecătorești, ele devenind în consecință publice, deci reflectate ca atare în planul informației documentare. Trebuie subliniat faptul ca majoritatea acestor excepții de la regulă au pornit de la situația de nedorit pentru orice stăpân ereditar de pământ, aceea de stingere a neamului pe linie masculină (*defectum seminis*). Cum asemenea situații s-au putut crea cu ușurință (fie nobilul nu a avut băieți, fie aceștia au murit înainte de vreme sau au fost

în imposibilitate de a-și exercita dreptul de moștenire), nobilii proprietari au fost nevoiți să găsească soluții pentru a evita înstrăinarea sau irosirea averii lor imobiliare. În baza legislației în vigoare, dezvoltată tocmai pentru a preîntâmpina asemenea situații, opțiunile acestora au variat. Una din soluțiile folosite cel mai adesea a fost aceea a înfrățirii pe moșie, asupra căreia am insistat în paginile anterioare. Mai adăugăm doar că aceste fraternități adoptive, indiferent de natura lor, s-au încheiat cu încuviințarea de înfrățire a suveranului, care recunoaște astfel dreptul de succesiune reciprocă între părțile contractante. De regulă, în aceste înțelegeri au fost incluse cu preponderență bunurile imobiliare, existând însă și cazuri în care înfrățirile s-au făcut și cu privire la bunuri mișcătoare. De exemplu, în 1538²⁵, Ioan Zápolya a luat cunoștință de faptul că nobilii Ioan Giuriță (*Gywryczka*) de Caransebeș și Laurențiu Palatici (*Palathycz*) de Ilidia s-au constituit reciproc în calitate de moștenitori asupra bunurilor lor, de remarcat fiind faptul că în averea nobilului din Caransebeș, pe lângă pământuri au fost trecute și aurării, argintării, pietre prețioase și bani (*aurea, argintea, gemmata sericea, pecunie*).

Mai rar întâlnită a fost adopția, ca modalitate de întregire a filiației, posibilă mai ales în cazurile rare de lipsă de moștenitori. O situație aparte s-a creat în 1465²⁶, când nobilul George Vița și soția sa, Elena, l-au înfiat pe Nicolae Himfy de Remetea, de fapt pe propriul lor ginere, donându-i a patra parte din drepturile de moșie ce se cuveneau bărbăților, cu precizarea că nobilul Vița mai avea în acel moment încă trei fii, fapt ce ridică semne de întrebare asupra necesității unei asemenea adopții. Este posibil ca nobilul Himfy să își fi pierdut într-o împrejurare neclară pământurile, documentul făcând, de altfel, referire la faptul că anumite ținuturi din comitatul Timiș erau în acea vreme ocupate de otomani. În acest caz, actul din 1465 ar putea fi explicat ca o încercare de a evita ignobilarea nobilului rămas fără moșii. Sau, în acest fel, s-a găsit o modalitate legală de a lăsa o parte din moștenirea funciară și fiicei nobilului George Vița (soția nobilului Himfy de Remetea).

O altă practică uzitată, privită tot ca excepție de la regulă, a fost acceptarea la moștenire a descendenților de ambele sexe, semnalată mai ales în cazul familiilor mai puțin numeroase, care au cuprins un număr mic de moștenitori. Interesantă în acest sens ni se pare precizarea făcută în actul de înfrățire pe moșie încheiat în 1458 între familiile Bizerea și Racoviță, care subliniază deosebirile de practică a transmiterii dreptului de stăpânire în cadrul celor două familii: în timp ce Bizereștii au acceptat și dreptul de moștenire al fetelor, în familia Racoviță moștenirea urma să se transmită exclusiv pe linie masculină. Un exemplu care merită toată atenția este furnizat de familia nobililor Gârliște de Rudăria. La moartea unuia din membri de seamă

ai familiei, nobilul Nicolae de Gârliște fără urmași pe linie masculină, pentru a pune capăt neînțelegerilor și violențelor iscate între rudele sale, au fost aleși în 1544²⁷ opt nobili “frați și prieteni” care, împreună cu reprezentantul protonotarului Transilvaniei, au împărțit moșiile și alte bunuri imobiliare în mod egal între toți frații și toate surorile (*inter omnes peredictos frates et predictas sorores, aqualiter dividantur*). În fapt, au beneficiat de moștenire văduva sa, Eufrosina cu cele două fiice, Sara și Ana, constituite într-un grup de interese, și sora lui, Dorotea împreună cu toți urmașii acesteia (fii, fiice, gineri) rezultați din două căsătorii, ce au format un al doilea grup de interese. Oricum, problema succesorală dezbătută în 1544 a fost rezolvată temporar, creând aparența că în familia Gârliște moștenirea pe linie feminină a fost acceptată și practică. Douăzeci de ani mai târziu chestiunea a fost reactualizată prin intervenția moștenitorilor pe linie masculină, membri ai ramurii colaterale a familiei care, în urma unui amplu proces judecat între anii 1566-1569²⁸ în cadrul căruia au fost prezentate vechile acte de proprietate ale familiei datând de la începutul secolului al XV-lea, au reușit să transfere cea mai mare parte a patrimoniului familial de la acea ramură afectată de stingerea neamului către o alta, mult mai bine reprezentată din acest punct de vedere.

În sfârșit, din 1555²⁹ datează un alt caz din care se poate deduce participarea egală la moștenire atât a băieților cât și a fetelor. La începutul acestui an, castelanii de Caransebeș au ținut scaun de judecată pentru împărțirea unor moșii din districtul Almăj între urmașii mai multor nobili români, făcându-se precizarea că a fost vorba despre moștenitori de ambele sexe.

În realitate, practica curentă utilizată în legislația succesorală a găsit modalitatea de participare *de iure* și a fetelor la moștenirea părintească imobiliară prin procedura juridică numită *praefectio*, prin care dreptul de moștenire era transferat asupra fiicelor, preschimbate din punct de vedere juridic în bărbați pentru a avea acces egal, legiuit, la averea părinților. O asemenea procedură s-a realizat întotdeauna cu acordul regelui, la solicitarea prealabilă venită din partea unui nobil. Exemplul clasic îl găsim în evoluția familiei Fiat de Armeniș: dintr-un document datat în anul 1534 aflăm că nobilul Ladislau Fiat de Armeniș a solicitat regelui Vladislav II dreptul de a transmite posesiunile sale moștenitorilor de ambele sexe, drept care i-a fost acordat probabil în perioada cuprinsă între anii 1501-1508. Motivația acestei cereri pare extrem de bine gândită: tocmai în această perioadă Ladislau Fiat și-a sporit partea sa din patrimoniul familial răscumpărând moșiile zălogite de fratele sau, Ludovic Fiat și păstrând pentru sine și copii săi (un fiu și trei fiice) jumătate din aceste posesiuni, după care, precaut, a solicitat regelui dreptul de succesiune pentru ambele sexe. Gestul său s-a dovedit a fi salutar căci, în anii care au urmat, unicul sau fiu, Ioan Fiat a murit lăsând în

urmă doar o fată - Caterina, care a obținut și ea, în 1525³⁰, din partea regelui Ludovic II dreptul de succesiune bărbătească asupra moșiilor tatălui ei. De partea cealaltă a familiei exista însă un moștenitor - Francisc Fiat, fiul lui Ludovic Fiat care, după moartea vărului său, Ioan Fiat, a rămas practic unicul moștenitor direct pe linie masculină asupra întregului patrimoniu funciar familial. Între el și urmașele în drept ale lui Ladislau Fiat s-a declanșat un interesant proces de succesiune, derulat între anii 1531 și 1535³¹, decizia finală adoptată de Ioan Zapolya pe baza mărturiei a 25 de nobili din Caransebeș dând câștig de cauză fiicelor și nepoatei lui Ladislau Fiat, care și-au putut dovedi cu acte îndreptățirea cauzei lor.

Constatăm astfel, după parcurgerea acestor câteva documente edificatoare pentru modul în care dreptul de moștenire a funcționat în cazurile de *defectum seminis* survenite în interiorul familiilor nobile române bănățene, că preocuparea de câpătâi a acestora a fost aceea de a asigura prin orice mijloace legale păstrarea cât mai intactă a bunurilor imobiliare, garanție a nobilității și prosperității familiei. În cazul în care nici una din soluțiile prezentate anterior nu a operat, bunurile nobililor decedați fără urmași au revenit regelui în calitate de proprietar suprem (*dominium eminens*) al pământului țării, care uza de dreptul său de retract succesoral. Astfel, în 1479³², Matia Corvin a donat lui Francisc de Harazty (*egregius*), ban al Severinului, toate moșiile și averile nobilului român George Sugar (*Swgar*) din Banat, deoarece acesta din urmă a decedat fără moștenitori legali. În același timp însă, documentele confirmă faptul că atunci când suveranul a încercat să doneze asemenea moșii rămase fără moștenitori direcți unor personaje străine de spațiul celor opt districte privilegiate, comunitatea nobililor i s-a împotrivit cu succes, emblematic fiind procesul de succesiune din anii 1561-1563 dintre nobilimea bănățeană și "regele" Ioan Sigismund. A fost un moment în care Ioan Sigismund a încercat să facă uz de ipoteticul său drept de *dominium eminens*, confiscând 24 de moșii ale nobilului Ioan de Bizerea (decedat fără urmași) pentru a le dăruii cancelarului său Mihail Csáky și fratelui acestuia. Gestul său a atras solidarizarea comunității nobililor bănățeni, care va bloca intențiile de uzurpare ale puterii centrale, afirmând răspicat în cadrul adunării nobililor din districtul Caransebeș că nobilimea de aici avea privilegii puternice (*habere ipsam universitatem nobilium efficacia privilegia*), care nu permiteau înstrăinarea teritoriilor unor persoane din afara spațiului bănățean.

Tranzacții funciare. O privire generală asupra ansamblului stăpânirilor funciare aparținând nobilimii române bănățene lasă să se întrevadă o problemă mult mai complexă, ce nu poate fi limitată doar la simpla stăpânire asupra pământului și la modalitățile de transmitere a acesteia de la o generație la alta. Odată pătrunși în rândul nobilimii, descendenții cnezilor

și ai voievozilor români se comportă asemenea tuturor stăpânilor ereditari de pământ, disputându-și stăpânirile, vânzând, cumpărând, zălogind sau închiriind, cu alte cuvinte tranzacționându-și posesiunile atunci când interese, mai ales de ordin material, o cereau. Din păcate, documentele surprind prea puțin asemenea aspecte strict economice, ele fiind mereu subordonate sau circumscrise informațiilor cu caracter social-juridic sau militar. Asupra gradului de răspândire a unor asemenea activități nu trebuie să insistăm; ele au făcut parte din existența cotidiană a stăpânilor de pământuri ai Banatului medieval (și de pretutindeni), prea puțin aflată în atenția cancelariei regale, voievodale sau a celor capitulare. Obiectul principal al acestor tranzacții a fost, fără îndoială, pământul (moșii, părți de moșii), lui alăturându-i-se și alte bunuri imobiliare: case, vii, fânașuri sau mori. Mult mai dificilă de apreciat este valoarea acestor bunuri, raportarea ei la nivelul de bunăstare al familiilor nobile din Banat, după cum sunt greu de realizat comparații pe aceasta temă cu alte zone ale regatului ce au cunoscut evoluții asemănătoare cu cea a Banatului de deal și de munte, atâta vreme cât puncte de referință nu există, iar informațiile documentare sunt mai mult incidentale. Bunăoară, se știe că în 1392³³ două moșii din districtul Mehadia au fost cumpărate de nobilii Deș de Temeșel la prețul de 200 florini, 100 boi și 300 oi de la Cristofor, fiul lui Andrei de Kyzen. În 1447³⁴, Mihail de Ciorna, banul Severinului a cumpărat o vie pe dealul *Brosasmal* de lângă Recaș (zonă recunoscută pentru podgoriile sale) cu 32 florini aur de la soții Ioan și Ecaterina Magyar de Recaș. La sfârșitul secolului al XV-lea, în 1493, preotul Matei din Arad, împreună cu mama sa și cu fratele său, Nicolae Pâclișar, au vândut, datorită unei nevoi a lor, o curte din Caransebeș (cu casă și acareturi) soților Ladislau și Elena Fiat pentru suma de 200 florini aur. Dintr-un act de ieșire din indiviziune încheiat în 1518³⁵ între Ladislau de Racoviță și familia Silvaș aflăm că o proprietate cu o curte din Caransebeș a fost vândută pentru 30 florini, în timp ce patru pământuri de arătură și două locuri de depozitat fânul au valorat 14 florini. Un fânaș a fost vândut în anul 1537³⁶ de văduva Ilona și de fiul ei Ladislau Kys fraților Petru și Ladislau de Racoviță pentru 12 florini aur. După cum este ușor de observat, nu se pot face generalizări pe marginea acestor informații; ar trebui luați în considerare o serie de factori - cantitatea și calitatea pământului, suprafața tranzacționată, valoarea pe piață într-o anumită perioadă - elemente care nu apar câtuși de puțin în informația documentară. Ele merită însă reținute în speranța unor viitoare cercetări pe această temă, în măsură în care documentația referitoare la istoria economică a ținuturilor transilvane și bănățene o va permite.

Pe lângă vânzările și cumpărările de moșii, numeroase au fost și zălogirile, practicate din dorința de a acoperi anumite nevoi materiale fără a se

ajunge la o înstrăinare totală și permanentă a bunurilor zălogite. Dacă motivația principală ce a stat la baza acestor tranzacții a fost în mod evident nevoia de bani, utilizarea acestora s-a dovedit însă diversă: pentru a acoperi anumite goluri financiare, pentru a răscumpăra persoane aflate în captivitatea otomană, pentru a aplana unele neînțelegeri între familii înrudite, pentru a răsplăti merite militare sau pentru a plăti unele datorii. Iată și câteva exemple: la sfârșitul veacului al XV-lea nobilul George Găman de Bizerea s-a împotrivit de nenumărate ori tendințelor rudei și condvizionalului său, Ioan de Bizerea, de a-și zălogi părțile sale din averea familială unor străini. Din documente reiese faptul că acest Ioan de Bizerea, neavând moștenitori, s-a dovedit a fi mai puțin interesat de conservarea acestui patrimoniu, preferând să-și zălogească moșiile în schimbul unor sume de bani, probabil mai corespunzătoare necesităților sale. Astfel, numai în 1499³⁷, el și-a zălogit toate părțile de moșii din două districte rudei sale, George Găman, pentru suma de 250 florini aur.

Pentru a-și răscumpăra o fiică din captivitatea otomană, văduva lui Zaharia de Măciș a zălogit părți din moșiile rămase de la răposatul ei soț lui Mihail de Mâtnic pentru suma de 20 florini aur. Tot pentru a plăti o asemenea răscumpărare, mama nobilului Ladislau de Racoviță a zălogit, pentru 160 florini aur, trei moșii familiei lui Iacob Marga, cu care se va judeca în 1504³⁸ nobilul de Racoviță, încercând să răscumpere acele stăpâniri patrimoniale de la nobilul George Marga. Situația s-a complicat, deoarece acesta din urmă i-a cerut în schimbul moșiilor zălogite suma de 400 florini aur, pretextând vremurile grele. Cauza a fost expusă în fața banilor de Severin, care au hotărât următoarele: după ce Ladislau de Racoviță va plăti cei 160 florini, cei doi nobili urmau să stăpânească moșiile împreună până când, fie George Marga va putea dovedi că i se cuvin cei 400 florini, fie pretențiile sale se vor dovedi nefondate, el fiind obligat să redea pământurile posesorului în drept.

Zălogirea de moșii a fost și o modalitate prin care regele a răsplătit unele servicii credincioase ale supușilor săi. Astfel, în 1443³⁹, regele Vladislav I a recunoscut că nobilii români Mihail de Ciorna și Blasiu, fiul lui Stoian de Ciorna, împreună cu Mușina și Alexandru de Densuș și cu Nicolae de Bizerea au apărut singuri în decurs de mai mulți ani, cu familiile lor, castrele Severin, Orșova, *Pech*, Svinița, Sebeș și Mehadia, cheltuind în acest scop suma de 5000 florini aur. Pentru a-i despăgubi, regele le-a zălogit două moșii în comitatul Timiș, Recaș și *Zegehaza*, ai căror proprietari nu au avut urmași pe linie masculină.

Desigur că exemplele unor asemenea tranzacții funciare ar putea fi mult mai numeroase, limitele fiind impuse în mod obiectiv de cantitatea și calitatea informației care a ajuns până la noi. Indiferent însă de împrejurările

sau scopurile ce au motivat aceste acțiuni, ele s-au desfășurat întotdeauna în conformitate cu dreptul de *protimisis*, altfel rudele și frații copărtași putând bloca vânzările sau zălogirile inițiate de unii nobili.

Conflicte de stăpânire. Stăpânirea asupra pământului a prilejuit în întreaga societate feudală multiple și complexe conflicte ce au dat adeseori naștere la îndelungate procese, reflectate ca atare în documentația vremii. Nobilii români bănățeni nu au făcut excepție de la această regulă generală ce a guvernat lumea stăpânilor de pământuri în evul mediu. Cum scopul oricărui feudal a fost acela de a-și conserva, consolida și spori patrimoniul funciar, fricțiunile provocate de intersectarea unor interese opuse nu au întârziat să apară. Pentru Banat, grăitoare sunt nenumăratele procese de stăpânire ce au avut loc în perioada secolelor XV-XVI, actele încheiate cu aceste prilejuri constituind una din cele mai bogate documentații referitoare la elitele sociale românești ale ținutului și la raporturile lor cu principalul mijloc de producție - pământul. Cauzele unor asemenea conflicte au fost multiple: uzurpări de pământuri, disputarea unor moșii cu o apartenență insuficient clarificată în actele de proprietate, separarea bunurilor patrimoniale în cadrul unor familii puternic ramificate, accesul la o sursă permanentă de apă, hotărniciri litigioase, împărțirea bunurilor succesoriale, dreptul de moștenire al fetelor, zălogiri care au ocolit dreptul de *protimisis*, rămășițe ale unor străvechi stăpâniri devălmașe ce au necesitat ieșirea din indiviziune etc. De regulă, toate aceste conflicte și-au găsit soluționarea în fața adunărilor nobililor și cnezilor din districtele bănățene, conduse uneori de dregătorii locali ca reprezentanți ai puterii centrale, în anumite cazuri ajungându-se până în fața scaunului voievodal sau chiar regal, în adunarea prelaților și magnaților țării, întotdeauna însă mărturia comunității nobililor bănățeni având un rol important în acordarea hotărârilor finale.

Din perspectiva părților aflate în litigiu exemplele sunt variate: cele mai numeroase conflicte semnalate documentar i-au avut ca protagoniști pe nobilii români bănățeni, exemplele fiind prea numeroase pentru a zăbovi asupra lor în aceste pagini. Interesante sunt însă acele conflicte de stăpânire în care părțile implicate au avut un statut social-juridic diferit. Sunt amintite astfel conflicte între nobili și cnezi (al căror statut s-a diferențiat de cel nobiliar în secolul al XV-lea), între nobili și orășeni și chiar între nobili și iobagi, cu precizarea că indiferent de poziția pe care împričinații au deținut-o în cadrul comunității, procedura judiciară a urmat, în general, principiile vechii legi românești, adaptate în anumite împrejurări normelor de drept consuetudinar ce funcționau la nivelul instituțiilor oficiale ale statului. Oferim spre exemplificare câteva asemenea cazuri: raporturile dintre nobilii și cnezii români au devenit delicate din momentul în care primii au fost recunoscuți oficial, prin act scris, în stăpânirile lor, în timp ce cnezii au

continuat o vreme sa-și stăpânească pamânturile în baza vechiului *more kezeziatus*, fără a beneficia însă de confirmarea regală. Atunci când interesele funciare ale unor nobili s-au intersectat cu cele ale cnezilor, ascendentul pe care cei dintâi și l-au creat la sfârșitul secolului al XIV-lea le-a dat întotdeauna câștig de cauză în cadrul conflictelor de stăpânire care s-au declanșat. Bunăoara, în 1428⁴⁰, însuși regele Sigismund de Luxemburg a prezidat adunarea nobililor și cnezilor români din districtul Mehadia în fața căreia s-a judecat procesul dintre nobilii români din familia Deș de Temeșel și cnezii din satul *Kiralymezei* pentru dreptul de stăpânire asupra moșiilor Iablanița și *Zalyn* din districtul Mehadia. Rădăcinile procesului coboară însă mult în timp, probabil la sfârșitul secolului al XIV-lea, când nobilii de Temeșel și cnezii din *Kiralymezei* au stăpânit în indiviziune aceste moșii. În 1402, într-o primă înfățișare, se pare că s-a ajuns la o ieșire din indiviziune, voievodul Transilvaniei, Nicolae Csáky hotărând ca nobilii Deș de Temeșel să păstreze moșiile Iablanița și *Zalyn* în timp ce cnezilor le-a revenit satul de baștină, *Kiralymezei*. Același verdict l-a dat în 1425, în cadrul unui alt proces pe aceeași temă și comitele de Timiș, Pippo de Ozora, deși cnezii români i-au acuzat pe nobilii de Temeșel ca i-ar fi izgonit cu forța de pe domeniile Iablanița și *Zalyn*. Judecând pe baza documentelor și a hotărârilor din anii precedenți, regele a respins din nou în 1428 plângerea cnezilor, ordonându-le în final “tăcere veșnică”.

De reținut ar fi și procesul din 1503⁴¹ în cadrul căruia s-a judecat nobilul Nicolae de Măciș cu Ladislau și Ioan, locuitori ai Caransebeșului, orășenii fiind acuzați că au năvălit pe o posesiune a nobilului de Măciș unde au capturat animale și au comis distrugerii. Deoarece la proces atmosfera a degenerat în violențe, părțile scoțând săbiile, s-a fixat un nou soroc, hotărârea finală urmând să fie luată înaintea regelui.

Fără îndoială însă că cel mai surprinzător proces a fost acela din 1448⁴² în care s-au confruntat patru nobili români din familia de Măciș cu iobagul Negrilă al nobilului George de Racoviță. Cauza litigiului a decurs din pretențiile de stăpânire ridicate de ambele părți asupra “muntelui” *Selye*, pretenții ușor de înțeles pentru niște nobili, dar greu explicabile atunci când a fost vorba de un iobag despre care nu se poate presupune că ar fi deținut vreodată acte de stăpânire asupra unei posesiuni. Să fi fost vorba despre un fost cnez, decăzut din drepturile sale? Greu de spus. În orice caz, procesul s-a derulat conform procedurilor și, pe baza mărturiei a opt nobili români, posesiunea a fost adjudecată nobililor de Măciș.

Istoria Banatului medieval, ilustrată în documente de cancelarie, a cunoscut și procese desfășurate între nobilimea română și comunitățile urbane ale ținutului, semnificative pentru faptul că în cadrul lor s-au confruntat două grupuri de interese, ambele plasate în sfera atenției puterii

centrale din rațiuni diferite. Pe de-o parte, feudalitatea românească băănă-țeană, bine individualizată, față de care puterea centrală s-a arătat binevoitoare cu scopul de a o cointeresa atât în campaniile militare susținute în diferite părți ale regatului (cu precădere în cele îndreptate împotriva pericolului otoman), cât și în politica sa centralizatoare, ca o contrapondere față de sporirea excesivă a influenței marilor magnați ai regatului. De cealaltă parte, influențele comunități urbane (Caransebeș, Lugoj) față de care regalitatea maghiară a manifestat o atenție constantă, concretizată în seria de privilegii⁴³ acordate de-a lungul secolelor XV-XVI, privilegii ce s-au circumscris unei politici centralizatoare, interesată tot mai mult de potențialul economic, politic și militar al orașelor din regat. Dintre aceste conflicte, fără îndoială că cel mai îndelungat și mai complicat i-a opus pe nobilii de Mâtnic comunității urbane a Caransebeșului, motivul fiind furnizat de pretențiile ambelor părți asupra unor pământuri și păduri situate la hotarele ce delimitau stăpânirile Mâtnicenilor de vatra de locuire a Caransebeșului, la care se adăuga accesul familiei Mâtnic la o sursă permanentă de apă, necesară valorificării potențialului său funciar. Litigiul, semnalat încă din 1371, va dura până în 1424, ecouri ale sale făcându-se simțite și în a doua jumătate a veacului al XV-lea, în 1464. În ceea ce privește sentințele regale, ele au oscilat pe parcursul mai multor procese desfășurate în anii 1371, 1376, 1391-1392, 1412 și 1419 pentru a da în cele din urmă câștig de cauză nobililor de Mâtnic⁴⁴. Între anii 1419 și 1424 conflictul a dobândit o nouă motivație legată de dreptul de folosință asupra pădurilor din împrejurimi, acum implicându-se și nobilii de Măcicaș, ambele familii împiedicându-i pe locuitorii din Caransebeș să exploateze lemnul pădurilor ce le aparțineau. Ca urmare, regele i-a ordonat lui Pippo de Ozora, comitele de Timiș, să supravegheze respectarea privilegiilor mai vechi ale cetățenilor și iobagilor regali din așezare referitoare la folosirea pădurilor din împrejurimi, cu excepția a trei păduri aflate în stăpânirea celor două familii nobile⁴⁵.

Din 1505⁴⁶ datează procesul dintre nobilul Ladislau de Racoviță și locuitorii din Caransebeș, care îl acuză că ar fi deținut pe nedrept o suprafață de teren în incinta orașului, unde și-a construit o *residentialiam specialem*. Un caz interesant este și cel din 1521, când judele și jurații din Caransebeș s-au judecat cu nobilul Nicolae Gârliște (care în acel moment ocupa funcția de ban al Severinului) în fața regelui Ungariei pentru pagubele pe care acesta le-a provocat orașului. Natura acestor pagube nu ne este cunoscută; se pare însă că vinovăția nobilului a fost dovedită, deoarece în 1537 Ioan Zápolya ordonă Capitlului din Arad să ceară mamei și văduvei nobilului de Gârliște (decedat probabil în cursul aceluși an) plata despăgubirii în bani la care a fost condamnat răposatul și pe care acesta probabil că a tot amânat să o ducă la îndeplinire⁴⁷. Cu un an în urmă, în 1536⁴⁸, nobilul Andrei de Bizerea s-a

judecat și el cu locuitorii Lugojului pentru stăpânirea asupra satului Găvoșdia din împrejurimi.

Se poate constata faptul că nu întotdeauna documentele indică și dez-nodământul unor asemenea litigii. Importanța relevării conținutului lor ține mai degrabă de imaginea de ansamblu pe care dorim să o creăm asupra existenței și evoluției elitelor sociale române bănățene, aceea a unui segment activ, dinamic al societății Banatului medieval, care își dispută cu asiduitate stăpânirile funciare, în buna tradiție a anarhiei feudale. Complexitatea cazuisticii ce a determinat toate aceste conflicte indică, fără putință de tăgadă, profilul unei feudalități bine individualizate, cu particularități inerente tradițiilor sale și spațiului de locuire, dar în același timp și cu trăsături generale, pe care le regăsim în întreaga lume a stăpânilor feudali de pământuri.

Pentru elita socială bănățeană, proprietatea funciară, continuatoare a străvechilor stăpâniri cneziale, a constituit temeiul existenței sale, de aici și preocupările permanente de a proteja aceste stăpâniri față de orice încercări de imixtiune străină, uzurpare sau înstrăinare, beneficiind de normele juridice în vigoare și bazându-se pe rolul militar exercitat în calitate de apărătoare a unei provincii de graniță greu încercată de atacurile externe pe parcursul veacurilor. Ca orice feudali, cnezii și nobilii români bănățeni au uzat de dreptul lor de stăpânire, întărit odată cu secolul al XV-lea de documentul scris, pentru a dispune de aceste posesiuni ereditare pe care le lasă moștenire, le vând sau le cumpără, le zălogesc sau închiriază, toate aceste acțiuni subordonându-se cutumelor și legislației în vigoare. Parcurgerea acestui aspect definitoriu pentru elita socială românească a Banatului de deal și de munte completează imaginea unei feudalități locale active, bine ancorată în tradițiile și realitățile zonei care, deși nu poate fi identificată cu clasa marilor proprietari de pământuri ai regatului maghiar, a jucat un rol esențial în fruntea comunității românești bănățene care a generat-o.

NOTE

¹Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887-, p. 478 și 479, nr. 397 și 398.

²*Ibidem*, p. 744-745, nr. 66; Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437-1457)*, în *RISBC*, XIII, 1944, mai-august, p. 568.

³Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Editura Presa Universitară, Cluj-Napoca, 1999, p. 212.

⁴Pesty Frigyes, *A Szörény bñnság és Szörény vármégye története*, III, Budapesta, 1878, p. 229.

⁵Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 519, nr. 360.

⁶*Ibidem*, p. 473 și 474, nr. 292 și 293.

- ⁷*Ibidem*, p. 482, nr. 400.
- ⁸Pesty Frigyes, *Krasso vármégye története. Oklevéltár*, III, Budapest, 1883, p. 367-369.
- ⁹Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 14, nr. 10.
- ¹⁰Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 37.
- ¹¹Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 176, nr. 155.
- ¹²*Ibidem*, p. 183, nr. 164.
- ¹³Pesty Frigyes, *A Szörény...*, III, p. 88-91.
- ¹⁴Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 286, nr. 257.
- ¹⁵Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 180, p. 199; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 28-29.
- ¹⁶Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 147.
- ¹⁷Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 322 și 332, nr. 277 și 297.
- ¹⁸*Apud* Ștefan Pascu, *op. cit.*, III, p. 19.
- ¹⁹Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 51.
- ²⁰Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 556, nr. 465; Ligia Boldea, *Situația social-economică și juridică a nobilimii române din Banat (secolele XIV-XVI)*, în *Banatica*, 12, 1993, p. 19.
- ²¹Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 419, nr. 365.
- ²²*Ibidem*, p. 454, nr. 380.
- ²³*Ibidem*, p. 274, nr. 245.
- ²⁴*Ibidem*, p. 333, nr. 298.
- ²⁵*Ibidem*, II/4, p. 169, nr. 47.
- ²⁶Pesty Frigyes, *A Szörény...*, III, p. 77-79.
- ²⁷Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 368, nr. 217; Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale...*, p. 152.
- ²⁸Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 153.
- ²⁹Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 153.
- ³⁰Hurmuzaki, *op. cit.*, II/3, p. 508, nr. 356.
- ³¹Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 430.
- ³²Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 259, nr. 229.
- ³³*Ibidem*, I/2, p. 343, nr. 283; Costin Feneșan, *Districul românesc Mehadia la sfârșitul secolului XIV*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 269.
- ³⁴Costin Feneșan, *Documente medievale...*, p. 38, nr. 5.
- ³⁵Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 156.
- ³⁶Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 115, nr. 59.
- ³⁷*Ibidem*, p. 369, nr. 329; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 135.
- ³⁸Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 524, nr. 422.
- ³⁹*Ibidem*, I/1, p. 685, nr. 759.
- ⁴⁰*Ibidem*, p. 553, nr. 464.
- ⁴¹*Ibidem*, II/2, p. 511, nr. 410; Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 147.
- ⁴²Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 748, nr. 619.
- ⁴³Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului XVI*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 157-163; Idem, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvărănului în a doua*

jumătate a secolului al XVI-lea, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 20, 1977, p. 303-311; Radu Popa, Caransebeș și districtul său românesc în secolele XIV-XVI, în SCIVA, 40, 1989, p. 353-370.

⁴⁴Pesty Frigyes, *Krasso...*, III, p. 289.

⁴⁵Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 530, nr. 440.

⁴⁶*Ibidem*, p. 542, nr. 435.

⁴⁷Ligia Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 81-82.

⁴⁸Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 99, nr. 48.

QUELQUES ASPECTS CONCERNANT LES FORMES DE MAÎTRISE FONCIÈRE SPÉCIFIQUES À LA FÉODALITÉ ROUMAINE DE BANAT (XIVe - XVIe SIÈCLES)

Résumé

Un regard d'ensemble sur le monde féodal de Banat nous révèle un paysage ample et varié de l'organisation social-économique et juridique de celui-ci. La société roumaine de Banat apparaît très bien définie du point de vue de la stratification sociale représentée par une féodalité locale qui se voulait intégrée et reconnue dans le cadre du féodalisme officiel hongrois.

L'attribut principal de cette féodalité a été la qualité de maîtres de terres et d'hommes, attribut retrouvé partout dans le monde féodal de cette époque. C'est très important de souligner que ces cnezes roumains ennoblis par des diplômes royaux, ont été reconnus officiellement dans leurs possessions ancestrales, de cette manière ils étaient inclus dans le système féodal de type occidental imposé par la dynastie d'Anjou dans le royaume de l'Hongrie. Cette confirmation par des documents écrits a été obtenue des prestations de services envers la royauté; parmi ces services fidèles ont pu remarquer les obligations militaires exigés par le spécifique de frontière du Banat médiéval.

Il nous apparaît évidente la relation indissoluble entre la propriété sur la terre et l'annoblissement, parce que le diplôme royal de 1366 précisait clairement que personne ne peut posséder de la terre s'il n'est pas noble. A cause de ça les principales actions des cnezes roumains de Banat, maîtres ancestraux des terres, en vertu de leur droit ancien roumain, seront concentrées en vue de l'obtention de la confirmation officielle de la part de l'autorité suprême de l'état - la royauté hongroise.

Sans faire exception des règles du monde féodal, la société féodale de Banat a été très souvent agitée par des conflits sociaux entre les maîtres des

terres, des conflits causés par la division de la possession entre les descendants ou par le droit de héritage des filles. Un élément très important qui met en relief le profil social-juridique de ces nobles roumains de Banat le constitue les institutions médiévales spécifiquement roumaines, sous la forme des assemblées des cnezes ou des nobles qui étaient les instances principales de jugement dans les diverses causes apparues dans ce monde du Banat médiéval si agité. C'était un monde très intéressant qui balançait entre les traditions féodales occidentales classiques et les particularités orientales de type byzantin.